

Modern geografi i skola och gymnasium

Nya styrdokument för grundskolan (Skola 2011) och gymnasieskolan (Gy 2011)

Diskussion kring skolan, dess roll i samhället och betydelse för samhällsutvecklingen har allt mer kommit i fokus i samhällsdebatten. I samband med att nya styrdokument arbetats fram för grund- och gymnasieskolan står också geografiämnet inför förändringar. Syftet här är att presentera arbetet med kurs- och ämnesplanerna i geografi, som i delar skrivits gemensamt med andra i en arbetsgrupp, utifrån våra erfarenheter som författare till dem. Samtidigt vill vi här också tydliggöra ämnet geografi så som det underliggör kurs- och ämnesplanerna och visa varför ämnet behövs i samhället och är viktigt i vår tid.

Vidare innehåller artikeln material och diskussioner som av utrymmesskal inte finns med i de officiella dokumenten men som är intressanta för tolkningen av dem. Avslutningsvis argumenterar vi i relation till synpunkter som framkommit i remissvaren för ställningstaganden vi gjort i arbetet med planerna. Den sista remissrundan avslutades i augusti 2010. Artikeln inleds med att kort teckna den politiska bakgrunden till revideringsarbetet av geografin i grundskolan och gymnasiet.

Politisk bakgrund

Den politiska bakgrunden till de nya styrdokumenterna började 2006 då den förra regeringen startade en utredning om bland

annat grundskolans mål och uppföljningssystem. Utredningen resulterade i betänkandet *Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan – förslag till nytt mål och uppföljningssystem* (SOU 2007:28). Alliansregeringen tog sedan över och betänkandet remissbehandlades hösten 2007. December 2008 lade regeringen fram propositionen *Tydligare mål och kunskapskrav – nya läroplaner för skolan* (Prop 2008/09:87). Parallellt, dock utan officiell utredning och remissförfarande, lades proposition *Om ny betygsskala* (Prop 2008/09:66). Den nya sexgradiga betygsskalan A–F beslutades av riksdagen under 2008. Utöver detta kom beslut på löpande band om revidering av skollagen (*Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, Prop 2009/10:165), ny lärarutbildning (*En hållbar lärarutbildning*, SOU 2008:109), ny skolinspektion (*Tydlig och öppen – Förslag till en stärkt skolinspektion*, SOU 2007:101), nya skolmyndigheter (*Tre nya skolmyndigheter*, SOU 2007:79) samt ny gymnasieskola (*Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola*, SOU 2008:27).

Utifrån propositionerna om tydligare mål och kunskapskrav samt ny betygsskala gav regeringskansliet under hösten 2008 Skolverket ett så kallat enskilt uppdrag

angående revision av obligatoriska skolan: *Uppdrag att utarbeta nya kursplaner och kunskapskrav för grundskolan och motsvarande skolformer m.m.* (U2009/312/S). I uppdraget betonas att de nya läroplanerna och kursplanerna ska vara mer konkreta och precisa än nuvarande styrdokument. Vidare betonas särskilt att målen och kunskapskraven skall vara tydliga, distinkta och utvärderingsbara. Strukturen i kursplanerna ska vara lika på grundskolan och gymnasiet och bygger på en hierarkisk ordning där ämnets syfte, övergripande mål och centralt innehåll skrivs fram i bestämd ordning.

Syftestexten som inleder kursplanen anger varför ämnet finns i skolan och vad syftet med undervisningen i ämnet är samt vad kunskaperna ska leda fram till. Här används fyra olika kunskapsformer: fakta, förståelse, färdighet och förtrogenhet såsom det formulerades i *Skola för bildning* (SOU 1992:94). De olika formerna samspelar med varandra och utgör varandras förutsättningar. Dessa fyra former uttömmar naturligtvis inte kunskapens alla dimensioner. Syftet är att utvidga kunskapsbegreppet och att motverka en ensidig betoning av den ena eller andra kunskapsformen framför andra.

Efter syftestexten är de långsiktiga målen formulerade. De tidigare begreppen *Mål att sträva mot* och *Mål att uppnå* tas bort helt för att öka tydligheten. Det centrala innehållet skrivs fram så att det belyser vad som är väsentligt att arbeta med i undervisningen för att målen ska uppnås. Formuleringarna ska för grundskolan även ange vad i progressionen som ligger mellan årskurserna 3, 6 och 9. I gymnasiets kursplan ska det centrala innehållet bygga

vidare på grundskolans och progressionen ska framgå tydligt. Kursplanen kompletteras med text som anger specifika kunskapskrav vilka utgör betygskriterier för betygen A, C och E. För betyget A krävs att alla kunskapskrav för A är uppfyllda. Är endast delar uppfyllda av betygskriterierna för betyget A men alla för C så ges betyget B.

Skolverkets förberedelsearbete

Efter internt förberedande planeringsarbete inom Skolverket började revideringsarbetet för grundskolans del under senhösten 2008. Skolverket startade arbetsprocessen med ämnesforum i varje ämne. För geografiämnets del genomfördes det första ämnesforumet i december 2008 med företrädare för ämnesinstitutioner från Sveriges högskolor och universitet. Syftet med detta forum var att föra en utbildningsvetenskaplig diskussion kring ämnet utifrån den kursplanestruktur som presenterades i betänkandet *Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan – förslag till nytt mål och uppföljningssystem* (SOU 2007:28) samt att diskutera vilken funktion ämnet bör ha i den obligatoriska skolan. Nedanstående frågeställningar formulerade Skolverket inför förberedelsearbetet:

Med vilket syfte ska ämnet hävdas och varför?

Vilka mål ska ämnet byggas upp kring och varför?

Vilket innehåll ska hävdas och varför?

Hur ser progressionen ut avseende såväl innehåll som vad som uttrycks i målen?

Diskussionen fördes utifrån två perspektiv där det ena var ämnets bidrag till läropla-

nens övergripande mål samt vad »ämnet i sig» kan bidra med utöver vad läroplanen anger. Inför mötet med deltagarna i ämnesforum hade Lena Molin, Uppsala universitet, fått i uppdrag att skriva en promemoria som samtliga inbjudna fick sig tillsänt inför mötet. Promemorian kom att fungera som ett diskussionsunderlag. Under februari och mars månad år 2009 fortsatte förberedelserna med ytterligare två ämnesspecifika samråd kring geografiämnet. Syftet med dessa samråd var att ta del av synpunkter från olika myndigheter, ämnesföreningar, lärare från olika stadier, lärarnas fackförbund och företrädare för universitet/högskolor. Två samråd ägde rum med verksamma lärare i de samhällsorienterande ämnena. Samråden organiserades kring ämnesspecifika frågor och perspektiv. Minnesanteckningarna från dessa samråd sammanställdes och kom att ligga till grund för det fortsatta arbetet med att definiera geografiämnets syfte, mål och innehåll i grundskolan.

En arbetsgrupp för ämnet geografi i grundskolan tillsattes av Skolverket och revideringsarbetet startade hösten 2009. Arbetsgruppen bestod av Lena Molin (ämnessamordnare), Uppsala universitet, Anders Fridfeldt, Stockholms universitet, Lisa Sjöström, Färila skola, Färila och Tomas Torbjörnsson, Forskarskolan i geografi, Uppsala universitet och Strömkulle gymnasiet, Bengtsfors. Uppdraget slutredovisades till Skolverket i mitten av december 2009. Den ämnessyn och de ställningstaganden som arbetsgruppen för grundskolan arbetade utifrån bygger gymnasieskolans ämnesplan och kursplaner vidare på. Det finns en tydlig progression mellan grundskolans och gymnasieskolans kursplaner.

Gymnasieskolans revideringsarbete formerades under vårterminen 2009 inom (och mellan) de nya gymnasieprogrammen, vilka utgjorde arbetsgrupper. Geografiämnets tillhörighet var Samhällsvetenskapsprogrammet (SA) och Lena Molin, Uppsala universitet, anlätades som ämnesexpert för geografi under våren 2009. Uppdraget var att författa en ämnesplan innehållande tre kursplaner; Geografi 1, Geografi 2 och Geografiska Informationssystem (GIS), samtliga kursplaner omfattade 100 p. När det gällde kursplanen för GIS så avvaktade Skolverket med beslut om denna kurs skulle erbjudas. Det kom att dröja flera månader in på vårterminen 2010 innan beslutet att skriva fram en kursplan i GIS till slut togs. Anders Fridfeldt, Stockholms universitet, anlätades då som resursperson för detta arbete och kom även att delta i det fortsatta revideringsarbetet med ämnesplanen i geografi. Kursplanen i GIS hann av denna anledning endast med en remissomgång, den avslutande.

Arbetsgruppen för SA-programmet startade arbetet med att diskutera syftet med programmet, examensmål, vilka inriktningar som programmet skulle erbjuda samt kurser inom respektive inriktning. Dessa samtal och skrivningar resulterade i ett förslag till regeringen där SA-programmet erbjöd fyra inriktningar, två av inriktningarna innehöll geografi; Inriktning *samhällsvetenskap* (Geografi 1) och Inriktning *miljö- och samhällsbyggnad* (Geografi 1 och Geografi 2). Regeringsbeslutet blev ett »bakslag» för geografi, inriktning *miljö- och samhällsbyggnad* ströks och en ny inriktning *beteendevetenskap* utarbetades där ämnet geografi saknas.

Parallellt med SA-programmets struktur och innehåll diskuterades ämnenas syfte och mål inom programmet. Den första versionen av ämnesplanen i geografi lämnades ut i början av januari 2010 till studerande inom Forskarskolan i geografi vid Uppsala universitet (25 gymnasielärare som forskar för att uppnå filosofie licentiatexamen) för synpunkter. En grupp geografilärare (ca 24) samlades i Örebro den 8 februari på initiativ av en enskild geografilärare där förslaget till ämnesplan och nya kursplaner diskuterades livligt. Genom dessa samtal med geografilärare från hela landet framkom många viktiga synpunkter.

Den första remissrundan ägde rum den 2–15 februari, tyvärr deltog få geografilärare med synpunkter i det diskussionsforum som fanns tillgängligt på Skolverkets hemsida. Fler synpunkter kom från organisationer, myndigheter, föreningar samt de skolor runt om i landet som Skolverkets representanter besökte. Synpunkterna var övervägande positiva. Ytterligare remissrundor bekräftade det positiva mottagandet och i samband med den avslutande remissomgången 17 maj–16 augusti sändes kursplanen i GIS ut för första gången. Ingen lärare kommenterade själva kursplanen på Skolverkets diskussionsforum, däremot kom synpunkter att skolorna inte kommer att kunna erbjuda GIS eftersom det saknas medel för fortbildning och inköp av dyr utrustning och programvara.

Revideringsarbetet som det redovisats ovan bygger på, förutom egna erfarenheter, diskussionerna i ämnesforum, utvärderingar och rapporter utförda av exempelvis Skolverket (Skolverket 2003, 2008), en studie av kursplaner i geografi från olika

länder som de återfinns på Internet (text från Åbo Akademi 2009), nationell och internationell ämnesdidaktisk forskning (Molin 2006, Klafki 1997, Roberts 1998), remissvar från enskilda lärare, referensskolor och olika intresseorganisationer och inte minst utvecklingen inom det vetenskapliga ämnet geografi på universitet och högskolor (Högskoleverket 2006, Högskoleverket 2008). Trots att revideringsarbetet har genomförts under stor tidspress har lärare och referenspersoner under arbetets gång och vid ett flertal tillfällen via Skolverket givits möjligheter att komma med synpunkter på de successivt framväxande kursplanerna. På Skolverkets hemsida har även möjlighet funnits för allmänheten att delta i ett diskussionsforum med plats för synpunkter och förslag till förbättringar. Särskilda referensskolor har lämnat synpunkter samt ämnesföreningar, fackförbund och olika intresseorganisationer har skrivit remissvar. Samtliga synpunkter har beaktats i kursplanearbetet.

En gemensam syn på ämnet geografi diskuterades fram

När arbetsgruppen för grundskolan träffades första gången diskuterades respektive deltagares syn på skolämnet geografi. Vi fann omgående en samstämmighet runt viktiga ämnesteoretiska och ämnesdidaktiska frågor. Gruppen enades om att revideringsarbetet skulle vila på frågor som diskuteras i samhället nu och som med största sannolikhet kommer ha relevans under lång tid framöver och som geografiämnet både har teoretiska och metodiska angreppssätt att besvara. Därmed ska undervisningen stödja elevernas utveckling vad gäller hand-

lingskompetens och eget beslutsfattande. Undervisningen i geografi ska även stödja elevernas demokratiska bildning och främja deras intresse och engagemang att delta i samhällsdebatten i enlighet med läroplanens värdegrund (Lpo94/Lpf94).

Utifrån denna diskussion startade arbetet med att formulera och för Skolverket redovisa arbetsgruppens grundläggande ämnessyn. Denna ämnessyn kom sedan att genomgå revideringsarbetet med styrdokumenten för grundskolan och gymnasieskolan. Initialt stötte det på vissa problem med att gruppen önskade skriva fram geografifämnet som en arena för att problematisera och behandla frågor om hållbar utveckling. Representanter från Skolverket var emot att geografifämnet i det centrala innehållet skrev fram begreppet hållbar utveckling och under lång tid fick det inte ges en signifikant plats i planerna. Gruppen var dock enig angående betydelsen av att geografifämnet på ett pluralistiskt och icke normativt sätt bör hantera frågor om hållbar utveckling. Gruppen motsatte sig inte att även andra ämnen skrev fram hållbar utveckling men någon oförståelig likhetsprincip präglade Skolverkets syn på saken. Dock ändrade Skolverket sin ståndpunkt och gruppen fick grönt ljus för att lyfta upp hållbar utveckling i planerna. Nedan formuleras den ämnessyn som de nya kursplan för grundskolan och ämnesplan och kursplaner i gymnasieskolan är skrivna utifrån.

Ämnet

Geografi är ett fakultetsövergripande tvärvetenskapligt ämne som utifrån både naturvetenskapliga och samhällsvetenskap-

liga begrepp, teorier, modeller och metoder har jordens rumsliga mönster och strukturer som studieobjekt. Det samlade geografifämnets fokus ligger på människans livsvillkor vilket innefattar studiet av växelverkan mellan människans verksamhet, samhälle och natur över tid. Eftersom interaktion mellan människa och miljö hela tiden förändrar jordens livsmiljöer utvecklas samtidigt ämnets innehåll och metoder, teorier och verktyg för analys av omvärlden. Ett viktigt studieområde idag är frågor om samhällsutveckling kopplat till resursernas ojämna rumsliga fördelning och förbrukning vilket i sin tur leder fram till frågor om politisk ekologi, fattigdom, social rättvisa och hållbar utveckling. Andra epokfrågor är konsekvenser av en klimatförändrad värld, snabbt ökande urbanisering, samhällets sårbarhet kopplat till naturgivna processer som jordbävningar, vulkanutbrott och översvämningar, samt vattenfrågor och matproduktion. Geografi är ett aktualitetsämne vilket innebär att ämnet förändras i takt med hur världen förändras.

Utmärkande för ämnet är att analysera jordytans landskapsmantel och dess förändring som geografiskt rum i olika skalor och perspektiv. Geografi urskiljer fyra skalnivåer i den rumsliga omvärldsanalysen; personlig, lokal, regional och global. Ämnet är ett integrerande syntesämne där förmåga att kunna växla mellan rumsdimensioner och tidsdimensioner (dåtid, nutid, framtid) är centralt. Vidare ska geografifämnet utveckla kunskaper om de processer och flöden som sker i rummet sida vid sida, i samverkan, eller allt oftare, i konflikt med varandra.

Undervisningen i ämnet ska syfta till att eleverna utvecklar en systemsyn på jorden

som helhet och vad som påverkar utvecklingen av landskapsmanteln i olika delar av världen. Utifrån denna kunskap ges eleven möjlighet att utveckla förståelse för jordens unika livsmiljöer, känslighet för förändring och insikt om människans olika livsvillkor. Genom detta ges eleven samtidigt möjlighet att förbereda sig för framtidens globala utmaningar och utrustas med goda förutsättningar för handlingskraft och därigenom förmåga att bidra till hållbar utveckling.

Geografi som vetenskap har lång tradition att tolka och analysera jordens förändrighet och hur människan och samhället anpassar sig till förändringarna. För att kunna analysera de globala utmaningar som världen står inför nu behövs nya angreppssätt för att förstå de allt mer sammanflätade dynamiska system som människa, samhälle och miljö utgör. Frågor om jordens naturresurser, resursanvändning och naturens betydelse för människa, samhälle och ekonomi har bidragit till att ämnet utvecklat nya kunskaper, metoder, begrepp och perspektiv kopplat till analys av platsers sårbarhet, ekosystemtjänster, resiliens, ekologiska fotavtryck, ekonomiska värderingar av naturen och hållbar utveckling i så kallad ekologisk ekonomi. I samband med frågor om hållbar utveckling aktualiseras analys av miljökonsekvenser, social rättvisa, solidaritet och samt perspektiv som kön, sexualitet, klass och etnicitet.

I en globaliserad och allt mer komplex värld bidrar ämnet geografi till att utveckla teorier, metoder och verktyg för att eleven mentalt ska förstå och orientera sig i omvärlden. Därför syftar undervisningen i geografi till att utveckla elevens förmåga att kommunicera med hjälp av geografins

ämnesspråk. Det geografiska språket är inte bara textbaserat, det är numeriskt och även symboliskt och ikoniskt. Kartan är en form av språk och genom symboler och det ikoniska språket har kartan sin berättelse om den del av världen som avses, om samband och utveckling. Kartan är geografens viktigaste verktyg för att åskådliggöra lägesbestämda data och insamlad empiri. Kartan med dess färger, ytor, linjer och symboler är en viktig miljöhistorisk och idéhistorisk informationsbärare som kan tolkas och användas i olika sammanhang. Samhällets behov av rumslig information ökar allt mer. Det gäller i samband med planering, utveckling, dokumentation, beslutsfattande, kommersiella produkter och tjänster. Geografi har verktyg och metodik i form av geografiska informationssystem (GIS) för att hantera stora informationsmängder, bearbeta, tolka och presentera resultat som efterfrågas och visualisera resultatet i kartans form.

Ökat intresse för geografiska kunskaper och metoder i samhället och utbildning

Utifrån ovanstående beskrivning av ämnet kan det konstateras ett märkbart ökande intresse och efterfrågan av geografiska kunskaper och metoder i samhället idag. Särskilt märkbart är efterfrågan på geografisk kompetens inom myndigheter, företag och organisationer som arbetar med frågor kopplat till analys av miljöförändringar, resursanvändning, risk-, hot och sårbarhetsanalys, bistånd och internationella kontakter. Ett exempel är den svenska klimat- och sårbarhetsutredningen, som alla kommuner ska arbeta med och göra egna utred-

ningar till. Detta kräver ämneskunskaper och förmåga att arbeta i GIS.

Tillströmningen av studenter till geografiutbildning på universiteten har ökat markant de senaste fem till sex åren och är kopplat till ett ökat intresse för globala miljöfrågor och människans levnadsvillkor i globalt perspektiv. Utifrån ett historiskt perspektiv på ämnet så finns en stark koppling mellan betydelsen och användandet av geografiska kunskaper i samhället, och perioder i jordens historia som kännetecknas av snabb förändring. Jämför här exempelvis med den koloniala erövringens epok eller världskrigen.

Geografi som ämne upplever idag en peakperiod vilket grundar sig i att ämnet genom sin tvärvetenskapliga karaktär och förmåga till syntes kommit att bli en arena för insikt av en alltmer föränderlig jord kopplat till ekologisk, ekonomisk och socio-kulturell globalisering. Gränsöverskridande samarbeten kräver förståelse av hur globala processer samverkar och skapar rumsliga strukturer som i sin tur påverkar exempelvis miljöförändring, lokalsamhällets utveckling och enskilda människors livsvillkor. Dessa globala processer utgörs av komplexa system som inte låter sig förklaras genom enskilda kunskapsområden utan kräver förmåga till systemsyn och integration av naturvetenskap och samhällsvetenskap.

Ett aktuellt exempel är vulkanutbrottet på Island som påverkar transporter och kommunikation, företag, ekonomier, länder och enskilda människor. Ett annat exempel är översvämningarna av Indus i Pakistan som inte kan förstås enbart utifrån extrem nederbörd, utan insikt om det politiska spelet, utflyttning från bergsområ-

dena ner till flodslätten, markägförhållanden, jorderosion och sedimentproduktion i floden etc behövs också. Detta är bara två exempel av komplexa system där naturgivna processer växelverkar med de antropogena processerna.

Geografi har verktygen i form av kunskaper både om naturgivna processer och samhällsprocesser samt hur dessa kan tolkas, bearbetas och analyseras med hjälp av geografiska informationssystem och fjärranalys, något som efterfrågas allt mer i samhället. Det moderna ämnet geografis verktygslåda innehåller kraftfulla digitala analysmetoder som kan hantera stora informationsmängder och informationsflöden, lägesbundna data eller rumslig information. I stort sett de flesta beslut i dagens samhällsplanering grundar sig på lägesbundna data. Det kan gälla planering på lokal nivå med skolor, infrastruktur och markanvändning, regional nivå med lokalisering av centralsjukhus och centrallager eller global nivå med klimatförändringar, matproduktion och transportflöden.

Utifrån ovanstående beskrivning av det moderna ämnet geografi och mot bakgrund av den efterfrågan som finns i samhället av geografiska kunskaper har ett antal ställningstaganden i samband med ämnes- och kursplanarbetet formulerats.

Nya ämnes- och kursplaner i geografi

Uppdraget var att utforma en kursplan för grundskolan och en ämnesplan innehållande tre kursplaner (Geografi 1, 2 och GIS) för gymnasieskolan. Utgångspunkter för arbetet med de nya styrdokumenterna är kopplat till de stora förändringar som sker

i samhället lokalt, regionalt och globalt samt vilka konsekvenser dessa förändringar får för miljö, människor och samhälle. Modern geografi och dess förmåga att hantera rumslik kunskap om samhälls- och naturförändringar ger vid handen att en uppdatering av skolämnets övergripande syfte och mål är nödvändigt och som en konsekvens av detta förändras även delar av det centrala innehållet. Det är viktigt att skolans kursplaner aktualiseras och lever upp till de behov som finns i samhället.

Undervisningen ska utveckla elevernas kunskaper i det sammanhållna ämnet geografi och inte genom en uppdelning av skolämnet i natur- och kulturgeografi. En systemsyn på jordens föränderlighet i rum och tid ska genomsyra undervisningen. Det finns i de nya kursplanerna en tydlig progression mellan grundskolans kursplan och ämnesplanen för gymnasieskolan med fokus på kunskaper om samband mellan natur, människa och samhälle. I praktiken gäller generellt också att de kunskaper och förmågor som behandlas i planerna ska förstås så att de anpassas till den nivå som undervisningen bedrivs på. Allt kan inte behandlas samtidigt utan en relevant progression av kunskaperna och kunskapskraven måste, som alltid i lärande, finnas.

Värdegrundsfrågorna synliggörs vidare på ett tydligare sätt än tidigare och i samband med rumslik omvärldsanalys ska frågor om social rättvisa, solidaritet och etik samt perspektiv som kön, sexualitet, klass och etnicitet aktualiseras. Frågor kring hållbar utveckling och samhällets sårbarhet får större betydelse i ämnet. Detta synliggörs bland annat genom att aktörsperspektivet lyfts fram samt en tyngdpunkt i undervisningen på att analysera samband

och diskutera konsekvenser – kunskaper som enligt NU-03 (Skolverket 2003) saknas hos dagens elever – samt föreslå möjliga förändringar. Kunskaper om geografiska informationssystem (GIS) skrivs in i samtliga kursplaner.

Ny struktur på kursplaner för grundskolan och ämnesplaner för gymnasieskolan

För att nå en enhetlig struktur och utformning av de nya styrdokumenterna har Skolverket lämnat noggranna anvisningar vad gäller exempelvis rubriker, hur innehåll ska skrivas under varje rubrik och högst antal ord som får användas. Regler för hur kunskapskraven ska skrivas fram har utarbetats av Skolverket i form av en särskild matris där det framgår vilka begrepp som får användas för respektive betygsteg. Strukturen på grundskolans kursplan och gymnasieskolans ämnesplan innehållande de tre kursplanerna (Geografi 1, Geografi 2, GIS) skiljer sig i något avseende men är beslutade av Skolverket. Texten startar med en kort ämnesbeskrivning, fortsätter med ämnets syfte, metoder och avslutas med ett antal mål. I utvecklandet av ämnesplanen är dock syftet med ämnet det viktigaste ställningstagandet, ett ställningstagande som sedan är avgörande för formuleringar av mål, centralt innehåll, metoder, formulering av kunskapskrav och därmed vilken mening som erbjuds genom undervisningen.

Syftet

Syftet med ämnet geografi, i både grundskolans och gymnasieskolans text, är uppbyggd utifrån fyra delsyften; *geografi som*

vetenskap i kombination med värdefrågor, geografi för hållbar utveckling, geografi som vardagskunskap och geografi för att förstå sig själv. Dessa är valda och formulerade med utgångspunkt i didaktisk teori, specifikt läroplansteori (Molin 2006, Klafki 1997, Roberts 1998). Utifrån delsyftena, som svarar på frågan varför eleverna i skolan ska läsa geografi, har mål och centralt innehåll formulerats.

Nedan presenteras de fyra delsyften som syftestexterna är formulerade utifrån. Eftersom det i styrdokumentet inte finns utrymme för omfattande beskrivningar angående frågan varför eleverna ska studera ämnet geografi i skolan presenteras dessa delsyften mer ingående nedan i förhoppning att underlätta tolkningen av texterna.

Geografi som vetenskap i kombination med värdefrågor

Syftet med ämnet i skolan är att utveckla elevens geografiska kunskaper om världen som ett globalt föränderligt system. Eleven ska kunna dela upp det globala systemet i olika mindre rumsliga system beroende av frågeställning. Att kunna identifiera och tolka samband, flöden och konsekvenser när det gäller samspel mellan naturlandskap, samhällsutveckling och människans livsvillkor samt var, hur och varför de förändras är viktig kunskap. Vad som betonas särskilt i kursplanerna är systemanalys utifrån systematisk geografisk kunskap, omvärldsanalys och geografiska operativa begrepp som ekologiska fotavtryck, ekosystemtjänster samt sociala- och ekologiska systems resiliens. Rumslig analys ska i enlighet med läroplanens värdegrund alltid kombineras med olika värdeperspektiv, dvs landskapets utveckling ska studeras

utifrån konsekvenser för exempelvis demokrati och etik eller kön, klass och etnicitet.

Geografi för hållbar utveckling

Syftet med ämnet är vidare att eleven utvecklar förmåga att problematisera begreppet hållbar utveckling med avseende på ekologiska, ekonomiska och sociala perspektiv. I detta ligger kunskap att analysera geografiska samband och se konsekvenser av olika aktiviteter samt utifrån detta ha insikt i vad som krävs för att agera för hållbar utveckling. I kursplanerna exemplifieras detta genom att peka på hur geografi kan bidra till att förstå globala processer som klimatförändringar, frågor om vattenresurser, mat- och livsmedelsproduktion samt energiresurser kopplat till ekonomiska utvecklingsområden.

Vidare ska undervisningen utveckla elevens insikter i hur samhällsplanering och samverkan på olika nivåer kan ge individen möjligheter att påverka framtiden så att bland annat en rättvis och acceptabel levnadsmiljö för alla på jorden kan uppnås. Inom ramen för geografiämnet har vi sökt betona betydelsen av elevernas förmåga till problemlösning, analys, och kritiskt förhållningssätt kopplat till aktuella samhällsfrågor.

Geografi som vardagskunskap

Syftet med ämnet är också att ge kunskaper och färdigheter som behövs i vardagen och därigenom bidra till elevens möjligheter att bli en kompetent deltagare i olika sammanhang där geografiska kunskaper är viktiga och användbara. Ämnets kombination av natur- och samhällsvetenskap kopplat till frågor om samband mellan människa, samhälle och natur ger en unik

möjlighet att hos eleven utveckla kunskap att förstå och hantera vardagliga företeelser. Hit räknas elevens färdigheter att förstå och kunna använda kartan som modell av verkligheten. Undervisningen ska leda till att eleverna utvecklar en global geografisk referensram där kunskaper och insikter om egen och andras livsmiljö är en del. Att utveckla en sådan geografisk referensram är en förutsättning för att eleven ska kunna orientera sig mentalt (och fysiskt) i sin omvärld.

Geografi för att förstå sig själv

Syftet med ämnet är även att eleven ska förstå sig själv och sitt eget tänkande. Detta kan uppnås genom att utveckla elevens kunskaper, förmågor och färdigheter att analysera sin omvärld utifrån »learning by doing». Fältstudier, exkursioner, laborationer utgör möjligheter för eleven att lära sig observera, kategorisera och klassificera praktiskt. Andra färdighetsmål är att eleven ska kunna använda geografiska källor, teorier, metoder och tekniker i samband med omvärldsanalys och problemlösning samt kommunicera och visualisera resultat muntligt, skriftligt och i kartans form i olika sammanhang.

Elevens erfarenheter, i form av mentala kartor och bilder av omvärlden, ska vara en utgångspunkt för undervisningen i geografi. Att samla in, bearbeta, kritiskt tolka rumsliga data och kunna visualisera resultatet i form av text, kartor, bilder, modeller och figurer i samband med geografisk analys är ämnesspecifika färdigheter. Genom den geografiska analysen ska eleven utveckla förmåga att bearbeta geografiska frågor av såväl beskrivande, reflekterande som problematiserande karaktär.

Andra metoder som undervisningen ska utveckla är rollspel, värderingsövningar och simuleringar. Vidare ska undervisningen utveckla elevens förmåga att förstå och tillämpa modern informationsteknik som geografiska informationssystem (GIS) samt GPS-teknik inklusive olika typer av kartor som vi dagligen kommer i kontakt med genom Internet och mobiltelefoner.

Syftestext för grundskolans kursplan

Eftersom syftestexten enligt anvisningarna endast får innehålla ett begränsat antal ord är texten som slutligen presenteras mycket kortfattad. Enligt anvisningarna ska också syftestexten ange att det är undervisningen som ska utveckla elevens olika kunskaper. Detta är en viktig markering som visar att ansvaret för elevens kunskapsutveckling åligger skolan och läraren.

Kursplanen för grundskolan inleds med en så kallad inflygning som ska spegla ämnets roll i skolan. Därefter kommer syftestext som svarar på frågan med vilket syfte ämnet ska hävdas och varför? I anslutning till syftestexten presenteras fyra mål som är formulerade utifrån vart och ett av de fyra delsyftena och anger förmågor som eleven ska uppnå.

Här kursplanens text:

Förutsättningarna för liv på jorden är unika, föränderliga och sårbara. Därför är det vårt gemensamma ansvar att förvalta jorden så att en hållbar utveckling blir möjlig. Samspel mellan människan och hennes omgivning har gett upphov till många olika livsmiljöer. Geografi ger oss kunskap om dessa miljöer och bidrar till vår förståelse för människans levnadsvillkor.

Undervisningen syftar till att eleven ska utveckla sin geografiska referensram och därmed sitt rumsliga medvetande genom att studera och jämföra olika platser, regioner och levnadsvillkor. Undervisningen syftar också till att eleven ska utveckla kunskaper om de processer som påverkar jordytans former och mönster. Genom undervisningen ska eleven få erfarenhet av att tolka och bedöma konsekvenser av olika förändringar som sker i det geografiska rummet.

Undervisningen i ämnet geografi syftar till att eleven ska utveckla en medvetenhet om de sammanhang där geografiska kunskaper är viktiga och användbara. Syftet med undervisningen är att eleven ska kunna utforska samspel mellan människa, samhälle och natur. På så sätt ska eleven få möjlighet att se världen ur ett helhetsperspektiv. Vidare ska undervisningen utveckla elevens kunskaper att göra analyser av omvärlden med hjälp av geografiska källor, teorier, metoder och tekniker samt att presentera resultaten.

Undervisningen ska, genom att växla mellan olika rums- och tidsperspektiv, utveckla elevens kunskaper om hur resurser, människor och miljö samverkar och vilka konsekvenser det får för naturen och människors levnadsvillkor. Genom undervisningen ska eleven också utveckla kunskaper om varför intressekonflikter uppstår och hur de kan lösas. Undervisningen syftar vidare till att utveckla elevens insikter i varför skillnader och beroenden mellan platser och regioner växer fram samt hur globala processer förändrar människors levnadsvillkor. Därigenom ska undervisningen medverka till att eleven utvecklar kunskaper som kan bidra till global rättvisa och acceptabel levnadsmiljö för alla.

Mål för undervisningen i geografi är att eleverna ska utveckla förmågan att:

- analysera hur naturgivna processer och människans verksamheter formar och förändrar livsmiljöer i olika delar av världen
- undersöka samspel mellan människa, samhälle och natur lokalt och globalt
- analysera omvärlden ur ett geografiskt perspektiv och värdera sina resultat med hjälp av geografiska källor, teorier, metoder och tekniker
- värdera alternativa lösningar på olika miljö- och utvecklingsfrågor utifrån etiska överväganden och hållbar utveckling.

Syftestext för gymnasieskolans ämnesplan

Ämnesplanen i geografi för gymnasiet inleds med en kort ämnesbeskrivning och fortsätter med formuleringar om syftet med ämnet i gymnasieskolan. Texten avslutas med olika metoder som används inom ämnet och som undervisningen ska omfatta. Utifrån de fyra delsyften som finns insprängda i texten formuleras ett antal mål som möter upp mot syftet med ämnet. Egentligen hade fyra mål varit tillräckliga, ett för varje delsyfte (se grundskolans kursplan), men här fungerade inte detta i och med att kunskapskraven för varje kursplan ska formuleras utifrån de mål som kursplanen omfattar.

Här kursplanens text:

Geografisk kunskap har sitt ursprung i människans behov av att upptäcka och veta mer om sin omvärld och kunna orientera

sig i den. Ämnet geografi är till sin karaktär tvärvetenskapligt och i ämnet integreras naturvetenskap och samhällsvetenskap. Det behandlar människans livsvillkor, naturmiljö och samhälle samt miljöförändringar i olika delar av världen över tid. I ämnet behandlas också frågor om hållbar utveckling.

Ämnets syfte

Undervisningen i ämnet geografi ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper om jorden som ett sammanflätat komplext system. Denna systemsyn är nödvändig för att kunna beskriva och analysera rumsliga mönster och processer som en del av samspillet mellan människa, samhälle och natur. Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla kunskaper om jordens varierande livsmiljöer, deras föränderlighet, resurser och sårbarhet, samt om möjligheter och problem med att möjliggöra hållbar utveckling. I samband med frågor om hållbar utveckling ska eleverna ges möjlighet att analysera till exempel konsekvenser av en klimatförändrad värld, tillgång till vattenresurser och odlingsbar mark, naturresursanvändning och resurskonflikter samt social rättvisa och solidaritet utifrån olika perspektiv som kön, sexualitet, klass och etnicitet. Undervisningen ska leda till att eleverna utvecklar en geografisk referensram där kunskaper om egen och andras livsmiljö är en del.

I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att samla in, bearbeta, kritiskt tolka och värdera rumsliga data samt att formulera och visualisera resultat i form av texter, kartor, bilder, modeller, tabeller och

diagram. Eleverna ska även ges möjlighet att utveckla kunskaper om samhällets behov av olika rumsliga data samt om hur stora informationsmängder kan hanteras med hjälp av digitala geografiska verktyg som geografiska informationssystem (GIS). Fältstudier, exkursioner, laborationer och övningar ska ingå i undervisningen för att observera, identifiera och kategorisera händelser och förändringar i omvärlden.

Undervisningen i ämnet geografi ska ge eleverna förutsättningar att utveckla följande:

- kunskaper om geografiska processer och geografins begrepp, teorier och modeller
- kunskaper om natur- och kulturlandskapet samt om samband mellan människa, samhälle och miljö
- förmåga att analysera intressekonflikter med koppling till naturgivna risker och mänsklig verksamhet samt hur intressekonflikter påverkar jordens livsmiljöer och människans livsvillkor
- kunskaper om vardagliga företeelser i närmiljön och hur de kan relateras till andra platser på jorden
- förmåga att använda olika geografiska källor, metoder och tekniker vid arbetet med geografisk analys samt att samla in, bearbeta, värdera och presentera geografisk information
- kunskaper om samhällets behov av rumslig information och hur det kan tillgodoseas
- färdigheter i att använda digitala geografiska verktyg för att analysera och visualisera rumsliga förhållanden.

Strukturering av centralt innehåll

När det gäller grundskolans kursplan indelas det centrala innehållet i tre kunskapsområden som också utgör rubriker. De tre valda kunskapsområdena är: Livsmiljöer, Geografiska metoder och verktyg, Miljö, människor och hållbarhetsfrågor. Under respektive rubrik struktureras det centrala innehållet.

Gymnasieskolans kursplaner saknar rubriker för det centrala innehållet. Kursplanerna startar med en kortfattad beskrivning av kursplanens innehåll och efter denna text anges det centrala innehållet i punktform. Den korta beskrivningen till varje kursplan ger även anvisningar om kursen är en grundkurs eller en fördjupningskurs.

Här kursplanens text:

Geografi 1, 100 p

Kursen bygger på kunskap från grundskolan och behandlar grundläggande kunskaper i ämnet geografi, bland annat inom områdena naturgeografi, geologi, befolkningsgeografi och ekonomisk geografi. I kursen ges eleven möjlighet att utveckla kunskaper om samband mellan människa, samhälle och miljö. Kursen ska utveckla elevens förståelse för globala miljö- och utvecklingsfrågor i relation till resursförbrukning, resursfördelning och hållbar utveckling.

Geografi 2, 100 p

Kursen är en fördjupningskurs som ger eleven möjlighet att utveckla kunskaper om samband mellan människa, samhälle och miljö över tid. Kursen ska särskilt ge eleven förutsättningar och tillfällen att tillämpa sina kunskaper i geografi genom att

i omvärldsanalys utreda, presentera och värdera alternativa lösningar för hållbar utveckling. Sårbarhetsanalyser, miljökonsekvensbeskrivningar och riskanalyser är centrala verktyg för tillämpning av innehållet i kursen då kursens profil är inriktad mot samhällsplanering, befolkning, resurser och miljöplanering.

Geografiska Informationssystem (GIS), 100 p

Kursen bygger på kunskap från grundskolan eller motsvarande kunskaper och behandlar grundläggande kunskaper i ämnet geografiska informationssystem. I kursen ges eleven möjlighet att utveckla kunskaper om samhällets behov av rumslig information i olika sammanhang och om användning och tillämpning av modern informationsteknik.

Argumentation för olika ställningstaganden i samband med revidering

Avslutningsvis vill vi ange och argumentera för de ställningstaganden som under processens gång vuxit fram. När det gäller grundskolans kursplan fanns en stor enighet i remissvaren att de tre rubrikerna ökade tydligheten i kursplanetexten. Däremot ifrågasatte ett par referenspersoner användningen av begreppet livsmiljö. Remissrundor och enkätsvar från lärare visar på två diametralt motsatta ståndpunkter; å ena sidan en grupp lärare som var mycket nöjda med det förändringsarbete som genomförts och å andra sidan en grupp lärare som var mycket tveksamma till förändringarna i kursplanen på grund av att flera nya och svåra begrepp användes i texten. Vid ana-

lys av Skolverkets enkätsvar kunde konstateras att en viktig skillnad mellan dem som var positiva och dem som var mer tveksamma till kursplaneförslaget var den utbildning i ämnet som läraren hade, hur lång tid tillbaka utbildningen ägt rum samt om läraren läst någon fortbildningskurs.

När det gäller gymnasieskolans kursplaner så har under processens gång flera synpunkter lämnats från enskilda lärare och Geografilärarnas Riksförening att den naturgeografiska delen av ämnet ska synliggöras mer. Vårt ställningstagande är att i den reviderade ämnesplanen tecknas ett sammanhållet geografifämne, inte ett ämne uppdelat i natur- respektive kulturgeografi. Det betyder dock inte att en mindre mängd naturgeografi eller kulturgeografi ska läras ut. Skillnaden är att nu ska undervisningen syfta till insikt om samband och förståelse av interagerande geografiska system med avseende på naturgivna och antropogena processer. Denna förmåga till integrerande syntes efterfrågas alltmer i samhället idag.

Vidare har det centrala innehållet uppdaterats utifrån aktuell nationell och internationell forskning inom geografi i kombination med utbildningsvetenskaplig forskning. Under processens gång har synpunkter förts fram att det centrala innehållet är för omfattande samtidigt som fler lärare ställt sig mycket positiva till det centrala innehållet både vad det gäller kvantitet och kvalitet. Tanken med att teckna ett mer detaljerat innehåll är att stödja geografilärarna med vad det innebär för undervisningens innehåll att ett sammanhållet geografifämne skrivs fram samtidigt som olika perspektiv ska anläggas vid omvärldsanalys.

Ytterligare ett ställningstagande är att modern informationsteknik och använd-

ning av GIS, GPS och Internet ska ingå i undervisningen. I takt med att användandet av rumslig information och digitala geografiska verktyg som exempelvis GIS och bruk av satellitbilder ökar, såväl i vardagen som i beslutsprocesser nationellt och internationellt, ska skolans undervisning ge eleverna möjlighet att utveckla kunskaper inom dessa områden. I flera remissvar har lärare påpekat att de saknar utbildning för att undervisa i GIS och att skolorna inte har ekonomiska resurser vare sig till fortbildning eller till införskaffande av dyr programvara och kraftfulla datorer. Ställningstagandet för att skriva fram detta i samtliga kursplaner är att idag behövs inte dyr och avancerad programvara eller speciella datorer för att undervisa om och i GIS. Dock behövs lärarstöd i form av fortbildning inom GIS.

Framtiden

Fortfarande pågår arbetet inom Skolverket med att läsa, kommentera, ändra och på olika sätt bearbeta kursplaner och ämnesplaner för att likvärdighet ska uppnås när det gäller struktur och tydlighet. Det innebär att de stycken som kopierats in i texten ovan från de reviderade kursplanerna kan komma att ändras något.

De nya kursplanerna i geografi för gymnasieskolan är skrivna så att de kan erbjudas som programfördjupning inom samtliga program. Kunskaper i form av teorier, metoder och tillämpningar som det moderna skolämnet geografi tillhandahåller lämpar sig väl, förutom självklart på Samhällsvetenskapsprogrammet och Naturvetenskapsprogrammet, också för elever på exempelvis Ekonomiprogrammet, Ho-

tell- och turismprogrammet, Teknikprogrammet, VVS- och fastighetsprogrammet, Bygg- och anläggningsprogrammet och Barn- och fritidsprogrammet.

Avslutningsvis vill vi poängtera att det är hög tid, med tanke på ett alltmer ökat

behov av geografiska kunskaper och färdigheter i samhället nationellt och internationellt, att det samlade ämnet geografi återkommer på gymnasieskolans samtliga program som ett gymnasiegemensamt ämne.

Referenser

- Högskoleverket (2006) *Utvärdering av grund- och forskarutbildning i kulturgeografi och grundutbildning i geografi vid svenska universitet och högskolor*, Högskoleverket Rapport 2006:16R.
- Högskoleverket (2008) *Uppföljande utvärdering av lärarutbildningen*, Rapport 2008:8R.
- Klafki, Wolfgang (1997) Kritisk-konstruktiv didaktik, sid 215–228 i M Uljens (red) *Didaktik – teori, reflektion och praktik*, Studentlitteratur, Lund.
- Molin, Lena (2006) *Rum, frirum och moral. En studie av skolgeografins innehållsval*. Geografiska Regionstudier nr 69, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Prop 2008/09:66 *Om ny betygskala*, Utbildningsdepartementet.
- Prop 2008/09:87 *Tydligare mål och kunskapskrav – nya läroplaner för skolan*, Utbildningsdepartementet.
- Prop 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, Utbildningsdepartementet.
- Roberts, Douglas (1998) Analyzing school science courses: the concept of companion meaning, sid 5–12 i D A Roberts & L Östman (red) *Problems of meaning in science curriculum*, Teachers College Press, New York & London.
- Skolverket (2003) *Nationell utvärdering av grundskolan 2003 – Naturorienterade ämnen, samhällsorienterade ämnen och problemlösning i årskurs 9 (NU-03)*, Rapport 252.
- Skolverket (2008) *Skolverkets lägesbedömning 2008*, Rapport 324.
- SOU 1992:94 *Skola för bildning. Huvudbetänkande*, Läroplanskommittén, Allmänna förlaget, Stockholm.
- SOU 2007:28 *Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan. Förslag till nytt mål- och uppföljningssystem*. Utbildningsdepartementet.
- SOU 2007:79 *Tre nya skolmyndigheter*, Utbildningsdepartementet.
- SOU 2007:101 *Tydlig och öppen – förslag till en stärkt skolinspektion*, Utbildningsdepartementet.
- SOU 2008:27 *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola*, Utbildningsdepartementet.
- SOU 2008:109 *En hållbar lärarutbildning*, Utbildningsdepartementet.
- U2009/312/S *Uppdrag att utarbeta nya kursplaner och kunskapskrav för grundskolan och motsvarande skolformer m.m.* Utbildningsdepartementet.
- Åbo Akademi (2009) *Ämneslärarstudier i biologi och geografi – Pedagogiska studier för ämneslärare*, www.abo.fi/student/pfbiogeo (10 september)

Anders Fridfeldt är studierektor för geografi vid Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.

Mejl: anders.fridfeldt@natgeo.su.se

Lena Molin är lektor vid Institutionen för didaktik, Uppsala universitet.

Mejl: lena.molin@did.uu.se